

ЈАНКО БОНОВИЋ

### МАРГИНАЛИЈЕ О ЖИВОТУ И ДЈЕЛУ НИКОЛЕ ЛОПИЧИЋА

Никола Лопичић је познат као књижевник углавном по својим приповијеткама, објављиваним прије рата, а постхумно и послје рата. У њима су приказани црногорски сељаци у оном историјски занимљивом и преломном периоду између два рата, када је њихова епика у класичном смислу била на заласку. Стара Црна Гора, она племенска, десетерачка, обучена у сујно, расту-рени и разнижана по брдима, полако је ишчезавала и појављивали су се нови облици живота у дотицају са свијетом и новим временом. Почела је заплускивати грађанска, европска култура (уколико се могла пробити иза високих планина без добрих путева), која још није била продрла у Црну Гору преко грађанско-демократске револуције, закашњеле на овом подручју. Та провјетравања и промјене у племенском животу доносили су печалбари из свијета и школовани људи, домородци, као и струјања из других наших центара и развијених средина, често упркос буржоаским диктатурама које су долазиле из тих истих средина. У таквом друштвено-културном сплету појавио се тридесетих година Никола Лопичић да свој заостали брдски завичај на размеђу двију епоха, књижевно прикаже и опјева.

На жалост, овај врсни приповједач, касније и романијер, још увијек је мало познат данашњој широј југословенској јавности. До недавно су његова дјела издавана углавном меморијално, и о њему се писало више као о жртви рата, него као о писцу који је оставио за собом, ако не опсежно, а оно, свакако, значајно дјело. Када се данас помене његово име у срединама изван Црне Горе, оно много не казује. Тек старији ако се сјећају њега и његових приповједака, које су својевремено скренуле пажњу на себе. За младе и најмлађе Лопичић је као писац готово непознат, а једва ако знају за њега и млади у Црној Гори преко неких прозних одломака у школским читанкама, понекад и по препорученој лектири.

С правом се можемо запитати: зашто је Лопичићево дјело остало досад недовољно познато и признато, кад оно иде, код нас, у најуспјелија остварења у свом роду? Можда су понекад били у питању неорганизованост и сивило мањих књижевних центара у првим годинама послје рата, одакле су се теже пробијали и живи, а камоли мртви аутори, а можда су и нови, модерни изражајни путеви, којима су кренули наша књижевност и умјетност, као реакција на ангажованост и соц. реализам, стварали понекад неповољну климу за проучавање, а поготово за афирмисање напредних писаца од прије рата. Није се ни у Црној Гори о Лопичићу писало довољно, сем повремено уз нека његова издања. Међуратно књижевно дјело писаца из Црне Горе, па и његово, остало је још увијек недовољно расвијетљено и приказано. Када би писао критике који писац из млађе генерације, са изузетком М. Стојовића и Р. Ротковића, најчешће се окретао својим савременицима и модерним, понекад и херметичним остварењима, не покушавајући да уђе у зачетке наше данашње литературе и да освијетли њене пређене путеве. А можда треба тражити одговор на горње питање и у самом Лопичићевом животу и дјелу, о чему ће напријед бити нешто више ријечи.

Старија црногорска књижевност, као и књижевност о Црној Гори, била је умногом неразвијена и оскудна у прозном изразу (десетерац је царовао). Она је, пак, дала највише књижевних свједочанстава. Ту се подразумијевају, прије свега, књижевни и научни радници из других југословенских и словенских земаља, који су посјећивали Црну Гору, боравили подуже у њој и писале приче, путописе и билешке о обичајима и догађајима, као да су слали дописе из неког egzотичног и ново пронађеног краја. То је била друга половина прошлог вијека, када је Црна Гора водила ослободилачке ратове против Турске Царевине и прославила се биткама на Граховцу, Вучјем Долу, Фундини, Бару и другим познатим борилиштима. Европа се тада први пут озбиљније заинтересовала за малу Црну Гору. Писање „извањаца“ о њој често су била прожета књижевним и националним романтизмом — слике ондашње црногорске стварности понекад су се одражавале као у неком конвексном огледалу — искривљено, преувеличано, уопштено. Међу „извањцима“ најзначајнији су били Чех Јозеф Холечек, Руси Ровински и Ковалевски, а од наших Лаза Костић у поезији и Љуба Ненадовић и Симо Матавуљ у прози, чија свједочења о Црној Гори имају трајнију вриједност. Нарочито је Матавуљ својим виђењима реалније и књижевно убједљивије опсервирао ово подручје, успијевајући да погледа на њега и са друге, неромантичне стране. Од домаћих писаца, Стефан Митров Љубиша је највећим дијелом свог приповједачког опуса, поред приморског, захватао и обрађивао живот црногорских племена у брдима, као етничку

и језичку цјелину (приморје — загорје), и то углавном онај врло стари, из 15 вијека, који се већ био проциједио у пословицу и легенду. Послије Његоша, без премца међу онима који су касније дошли, Љубиша се може сматрати најбољим изворним интерпретатором наше средине, до тада мање познате у књижевности, у колико се тиче прозног израза. Затим, Марко Миљанов је у позним годинама, на једноставан и језгровит начин, ослоњен на усмена казивања, и на правници писане и усмене књижевности, забиљежио карактеристичне примјере чојства и јунаштва, које је критика — са Скерлићем на челу — оцијенила врло високо. Новији живот Црне Горе, са почетка овог вијека, није имао књижевно изразитијих представника ни у прози, ни у поезији, сем приповједача кова Сима Шобајића, Луке Јововића, Сава Вулетића и др., који су више етнографско-фолклорно чепркали по мотивима из народног живота, не трагајући дубље и страсније за њиховом суштином. Поготову стварност црногорског друштва између два рата, која се у овом периоду разубивала и проширивала, излазила из епских и десетерачких оквира, не би била пуније и књижевно аутентичније забиљежена, да није било приповједача Николе Лопичића, што не значи да нијесу у тој области дали свој допринос и други наши писци оног периода, Душан Буровић и Ристо Ратковић својим романима „Дукљанска земља“ и „Невидбог“, Василије Лековић, Милан Шарановић, Милован Билас, Михаило Лалић и др. приповједачком сарадњом у листовима и часописима, као и неки ствараоци у поезији (Мирко Бањевић, Радован Зоговић и др.).

Никола Лопичић је већ прије рата дао књижевна дјела која се не могу заобићи када се говори о овом периоду црногорске књижевности или о тадашњим значајнијим писцима на југословенском тлу. Лопичић је био изворни таленат који је дубље проницао у душу црногорског сељака, као и шире у све што је приказивао, можда дубље него иједан други црногорски писац између два рата. У приповијеткама је згущњавао узбудљиву и умјетнички убједљиву слику новијег развоја црногорског села. Уочавао је проблеме времена, сукобе старог и новог, ишчезавање патријархалних облика живота и пробијање нових, у судару са нормама затворених брдских племена. Иако писац који је цртао биједу својих земљака, подјелу на кућиће и никоговиће није видио као неку врсту класне борбе код његових још увијек епски задојених људи, него прије као неразвијеност и нужност везану за вјековну историјску и племенску егзистенцију. Кроз уске прозорчиће сиромашних, инокосних домова његових јунака почињу да дувају свјежи вјетрови из других наших средина и крајева. Вјековима затворена горштачка заједница шире се отвара према свијету, повезује са њим и угледа на њега. У доста случајева људи се и расељавају и заснивају своју егзистенцију на другим подручјима, било у Србији и другим нашим краје-

вима, било у далеком туђем свијету. Лопичићеви земљаци још зазиру да се жене од ковача који надима мијех, али и код њих почињу да се мијењају схватања и односи под утицајима све чешћег додира са свијетом. Рад се више цијени, нарочито од када Црногорци масовно одлазе у печалбу, у борбу за свакодневни хљеб који из свог сувог крша нијесу могли извадити. Чак се прихватају и најрадикалније идеје — идеологија радничке класе, која није имала класичних марксистичких претпоставки у заосталом и скученом економском развоју. Бивало је брзо прихваћено све што је обећавало ослобођење од сиромаштва и заснивање бољег и културнијег живота. Никола Лопичић се хвата у коштац са тим проблемима — његове приповијетке одражавају слична стања и схватања, љуту биједу у процијепу између посног, каменитог тла и назадног друштвеног уређења, безнађа.

Ријеч је о Лопичићевим приповијеткама, објављиваним по часописима и листовима од „Развршја“ и „Записа“ до „Политике“, „Српског књижевног гласника“, „Младости“ и др., припремљеним за збирку „Сељаци“ и понућеним Српској књижевној задрузи. За рецензију на овај рукопис младог писца Задруга је замолила свога члана из књижевног одбора и истакнутог приповједача Ива Андрића, што је он прихватио. То је била једна од ријетких рецензија овог писца, тада па и касније.

Рецензија Ива Андрића на збирку приповједака „Сељаци“ из 1939. године гласи:

#### НИКОЛА ЛОПИЧИЋ: СЕЉАЦИ (ПРИПОВЕТКЕ)

Ова збирка приповедака претставља, сама по себи, један занимљив предмет проучавања. И то по писцу који је млад и несумњиво даровит, по начину причања који је не толико оригиналан колико савремен, по сижеу који је у исто време и вечан и подвргнут промјенљивим друштвеним схватањима и ђудима књижевних мода. Али, наш данашњи задатак је одређен и опраничен. Дати мишљење да ли су ове приповетке подесне да буду примљене за издање Српске књижевне задруге, и то мишљење објаснити.

Од осам приповедака у овој збирци шест је штампано у Српском књижевном гласнику, а две су како изгледа необјављене. Пада у очи да су ове две необјављене приповетке много слабије од осталих. Прва од њих, врло обимна приповетка „Сердар“ тако је слабо заснована и овлаш изведена да одудара од осталих, наравно својим slabим странама и да по мом мишљењу не долази у обзир за једну књигу у Задругином издању.

Остале приповетке, поред свих недостатака о којима ћу одмах казати шта треба, одговарају, мислим, књижевном мерилу Задругиних издања.

Ретко је када наслов једне књиге у толикој мери одговарао садржини као у овом случају. Све ове приповетке говоре искључиво о сељацима

и сеоском животу. И то селацима једног специфичног, уско омеђеног краја Црне Горе. Два основна инстинкта: глад и љубав, једине су теме г. Лопичићевог причања. Седам приповедака само су седам монотоних варијаната те исте теме. Међутим, та једноличност није нехотична него вољна и не иде на штету књижевне вредности збирке. Она целом делу даје оно што се у сликарству зове тон.

Начин г. Лопичићевог причања је личан и књижеван, помало крут, понекад недовољно јасан, али у главном занимљив и што је главно истинит и уметнички веран. Грешака има, али оне нису такве да се писац њих не би могао отрести. Оне су нарочито у језику и стилу, и нарочито у недоследности пишчевој у руковању језиком и стиллом. Код њега се често боја локалног говора његових личности меша са пишчевим казивањем, и то без икакве логике и доследности. Сем тога има извесних алкавости које се не дају ничим објаснити и које писац треба свакако да избаци пре штампања.

Једна напомена. Све приповетке имају јаку социјалну ноту, али без сувише подвучене тенденције и без књижевних недостатака који су у нас тако често пратили ову врсту књижевности.

Укратко: мислим, да би збирку г. Лопичића требало примити за Савременик Српске књижевне задруге и у исто време замолити писца 1) да исправи извесне омашке и алкавости у језику, стилу и ортографији; 2) да приповетку „Сердар“ замени другом или просто изостави.

На крају, молим да ове приповетке или, у сваком случају две од њих („Машанов злочин“ и „Јошана“) прочита неко од госпoде из Књижевног Одбора.

*Иво Андрић*

(Гласник СКЗ, год. XXII, бр. 54—55, стр. 29—30, 1939. година)

На основу ове рецензије рукопис је прихваћен од стране Књижевног одбора СКЗ и објављен у Савременику СКЗ за 1939. годину. Андрић је осјетио у Лопичићу даровитог писца, али му, уз то, много штошта и замјера. Указује, на примјер, да приповијетка „Сердар“ одудара својим slabим странама од осталих приповједака и да не долази у обзир за Задрутино издање; то по други пут истиче и инсистира да се она замијени или просто изостави. Мени се чини да је та сликовита и садржајна приповијетка добила тако неповољан третман из сасвим других разлога. Није могуће вјеровати да Андрић није уочио и њене добре стране. Може се претпоставити да су на његов тако негативан, чак категоричан суд о овој приповијетци могли да утичу и неки други, некњижевни разлози. У приповијетци је главна личност сердар Јоко — преставник старе Црне Горе из времена краља Николе, са којим је он, као и његов ред, био пупчано везан. Радња приповијетке развија се у оквиру братоубилачке борбе „зеленаша“ и „бјелаша“, на Бадње вече 1918. године. Лопичић се труди да објективно црта то стање. Тај мотив и такав Лопичићев приступ могли су бити на удару званичне политике или иза-

звати каква непожељна реаговања јавности. Можда је Андрић, свјестан тих околности, а желећи да помогне писцу у погледу објављивања његовог рукописа, приповијетку „Сердар“ огласио слабијом у књижевном смислу.

Чудна је била, и иначе, судбина ове приповијетке, као и на основу ње написаног од стране самог писца, позоришног комада „Сердар“, објављеног у „Стварању“ бр. 11 за 1977. годину, посвећеног Лопичићу. И за неке поратне криптичаре остала је ова приповијетка у сјенци као једнострана у обради мотива самосвојности Црне Горе, супротно ставу од којег је Андрић зазирао у својој рецензији. Приповијетка „Сердар“ остала је у немилости и код њих. Лопичић је као писац, чини ми се, дао умјетничку истину онога тренутка у коме је приказивао сердара, трудећи се да буде објективан, колико је то у оним приликама било могуће. Истина је, да је уједињење у ширу заједницу било на линији историјских тежњи и друштвеног прогреса, и да се у почетку од њега много очекивало, што је оно, касније, сасвим разочарало, не може се приговарати писцу да није прилике у првој половини међунаратног периода видио онако као што су касније сагледане. Лопичић је, пишући „Сердара“ регистровао чињенице на умјетнички начин, које чине овај лик историјски увјерљивим. Књижевне квалитете ове приповијетке није видјела, или није хтјела да види, ни једна ни друга страна, свака из својих разлога.

Што Андрић у свом реферату о Лопичићевом рукопису моли да га прочита још ко од господе из Књижевног одбора, нарочито двије приче: „Машанов злочин“ и „Јошана“, то је, вјероватно, због наглашене социјалне тенденције у њима, посебно у другој причи, о којој ће још бити ријечи. По свој прилици Андрић није желио да остане усамљен у оцјени ових приповједака у колико су биле у питању њихове идејне и концепцијске садржине.

Када је збирка „Сељаци“ изашла у издању Савременика СКЗ, Исидора Секулић и Вељко Петровић су је предложили за награду Српске краљевске академије наука и уметности. Што Лопичић није добио ову награду по сриједи су били опет други, некњижевни разлози, који су указивали на њега као на прољевичарског писца. Исидора Секулић, револтирана због тога, 8. марта 1941. упућује аутору писмо ове садржине:

„Драги Господине, Ваша одлична књига није добила награду. Ја имам дужност према Вама. Реферат о књизи имала сам, уз једног члана Академије и ја да поднесем. Мој реферат је био позитиван, са одушевљењем. Нисам крива дакле за исход ствари. Од своје стране честитам Вам и радујем се Вашем дару, правој чистој умјетности. С поштовањем и поздравом Исидора Секулић“.

(Оригинал писма налази се у Централној библиотеци на Цетињу).

\*

Лопичићеви приповједачки тематско-мотивски извори и колорит потичу са релативно малог простора од свега неколико сати пјешачког хода, из једне или двије нахије, дакле ни из све Црне Горе. То, наравно, не искључује могућност да један писац таквог опсега, такве књижевне географије, може бити и врло широк по значају, по захватању и креирању живота, када продубљује своје мотиве и износи на видјело из њих оно општељудско, примарно. Другим ријечима, када говори истину, која је негдје дубље у људима приближна или иста. Борисав Станковић био је мотивски везан само за Врање, па му то није сметало да постане један од најзначајнијих српских и југословенских писаца, зато што су у његовом дјелу обрађени, на ријетко убједљив начин, основни мотиви љубави и страсти, и пролазности живота и љепоте, у рељефним оквирима старог реда ствари једне забачене турске касаве — реда који се растакао, рушио. И Лопичић је писац тога кова. Али, нажалост, он је млад нестао и није имао времена да оствари своју пуну стваралачку мјеру. Ако се издвоји десетак његових најбољих приповједака и неколико одломака из романа „Не дирај палму“, из његовог још три-четири пута толиког опуса<sup>1</sup>, дакле цијела једна опсежна књига, која би могла да издржи и најстрожији умјетнички критериј за међуратну југословенску прозу, поготову ону која припада социјалној литератури. А то, свакако, није мало, јер и познати и истакнути писци у свом времену, иза којих је остало више остварења, остају познати, углавном, по једној или по двије или три своје значајне књиге.

<sup>1</sup> Од ослобођења издате су три књиге Лопичићевих приповједака и роман „Не дирај палму“. Приповијетке су узете из предратне збирке „Сельаци“ из Савременика СКЗ за 1939. годину и нових приповједака, спремљених за штампу код „Политикине“ библиотеке „Наша књига“. Ручкопис ове друге збирке сачувао је за вријеме рата уредник библиотеке Живко Милићевић, пошто је рат омео њено објављивање. Послије рата су објављени: „Домаће огњиште“ (Мала библиотека „Просвете“, Београд 1951); „На камену“ („Народна књига“ Цетиње 1953. — приредили Јанко Боновић и Буза Радовић, који је и аутор предговора); „Глад и камен“ (библиотека „Луча“, избор и предговор Божа Милачића, издање Графичког завода, Титоград 1965); „Не дирај палму“, роман (приредио и поговор написао Јанко Боновић, издање „Обода“, Цетиње 1972). То је, углавном, све што је остало од Лопичићевог рада на књижевности, ако се изузму неке краће почетничке приче и пјесме које је писао као бака и студент, махом објављиване у омладинским часописима, као што су „Младост“ Антуна Барца, Загреб, „Венац“ Јеремије Живановића, Београд и др. Затим, позоришни комади „На катедри“ из живота школе и „Сердар“, рађен по истоименој приповијетци — први остао у рукопису са пјесмама и неким писмима и биљешкама код пишчеве сестре Љубице Милић, рођ. Лопичић (Прокупље, улица Топличког устанка, 25), а други је са пјесмама објављен у „Стварању“, у броју 11 за 1977., посвећеном Лопичићу.

До сада је вршен избор из Лопичићевих дјела, а сада се већ указује потреба да се издаду и његова сабрана дјела, укључујући преписку, коментаре и друге биљешке.

\*

Никола Лопичић се родио у Подгорици, данашњем Титограду, 1909. године, гдје му се отац, ситни службеник, затекао. Иначе, није живио у Подгорици него на Цетињу, гдје су имали једну скромну кућу у којој је провео своје дјечачке године и прву младост. Послије рано преминулог Николиног оца, мајка је примала мало пензије, што се морало допуњавати издавањем којег кревета баџима и прањем рубља за мјесни жандармеријски вод. Имали су једноставан, старински стан од собе и кухиње, и још једне собе у подкровљу, у Његошевој улици. Двориште је служило за уметривање дрва за зиму и за везивање селачке коњчади, кад познаници и родбина из нахије дођу у град да продају и купују. Служили су се јевтиним шпоретом од црног плеха, у виду степенице, као да су га правиле казанције; кревети су били пвоздени са грубим шупштама и сламњачама од шужбина; ту је и мноштво породичних и родбинских слика, задјенутих у рам огледала, као што и данас чине на селу. И у годинама послије првог свјетског рата Цетиње је по много чему подсећало на боље срећне и имућније црногорске куће на селу, поготову на оне из Црмнице и Цеклина, одакле су људи одлазили у свијет, на печалбу, и доносили или слали отуда нешто средстава, преиначујући унеколико своје домове и навике у додиру са свијетом и градском цивилизацијом.

Николиној мајци није било лако школовати два сина и упутити у живот и удати једину кћер. Од некадашњег имањца на Цеклину остала је само успомена. Распродали су га будушто или су остале пустолине — није било радних руку које би се савиле око њега. Рођаци су били гостопримни, али ни они није су имали ни изблизу срећен живот да би им могли помоћи на имању. Морали су, најчешће, издржавати своје укућане надницама, на туђој њиви, и странствовањем — у далеких земљама, у првом реду у Америци. Морало се негдје оно основно за живот зарадити и извести дјеца на пут. Никола је као ђак често одлазио на Цеклин, код тих рођака, и враћао се отуда пун утисака о незаборавној природи са окрајака Скадарског језера, о прољећу и јесени око оних шкртих дочића у кршу, кад по њима по цио дан хајкају ораци. Уједно, враћао се пун прича и доживљаја које би му испричали на праговима и око огњишта, дједови и стричеви, рођени ту, чија је још свјежа крв текла у породици његовог оца, стицајем прилика одсељеног у град. Рођаци су, такође, навраћали код њих на Цетиње, нарочито Буро Гилов, разборит и пун искуства сељак, обишавши источно и западно у потрази за хљебом и бољим животом. Доста прича чуо је Никола од Буре и других старина на селу. Увече, у цетињском парку или шетајући улицама, Никола би причао друговима та занимљива сижеа, прерађена и романтизована у духу француске лектире, коју је као врло млад читао и њом се оду-

певљавао. У главном, радило се о преведеној лектури Додеових и Мопасанових приповједака, о романима Флобера, Игоа, Балзака, а мањим дијелом и о изворним текстовима на француском језику, заступљеним у читанкама за средње школе. Никола је био веома вриједан и није му било тешко да ископава француске ријечи из једног искрзаног, опсежног рјечника, да би сâм проникао у садржину и атмосферу неких прозних одломака и познатих пјесама. Знао је да наметне другоме оно што се њему допада. Када је била у питању пјесма, на примјер Ламартиново „Звоно“, знао је да је преводи и провјерава на свој начин, док не би постигао ритам туге и успомена који би дуго одјекивао у њему. Уживљавао се, притом, у своје цеклинско село, под оронулом црквицом у кршу, како би мотиви из лектире одзвањали у нашем амбијенту. Најчешће се, ипак, одушевљавао прозним текстовима. И сада се сјећам његовог коментара уз Флоберов роман „Новембар“:

— „Ах, волим јесен, то тужно доба“ — рецитовао је често почетак чувеног романа. — Јеси ли видио: прва реченица, па право у срце. Осјећа се да га је превео пјесник Тин Ујевић, а не: било је то ту и ту, тада и тада, стереотипно, досадно.

Од руских писаца одушевљавао се Тургењевом, нарочито „Ловчевим записима“ и неким причама Антона Чехова.

Лопичићеви другови рабе су њега слушали него сами читали. А у томе су се могли доста ослоњити на њега, стално је читао и репродуковао многе текстове. У школи, међутим, није бриљирао из књижевности. Његови писмени задаци често су били оцјењивани слабом оцјеном, што је све нас чудило. Додуше, Никола је знао да се препире са наставницима, а то је, можда, могло имати неког утицаја и на оцјењивање. Касније је говорио наш професор, иначе познати књижевни радник и универзитетски професор др Видо Латковић, да је Лопичић био писмен у једном општем, књижевном смислу ријечи, али да се морао вратити на школски, поступни раст, јер је морао да савлада неке стилске и прамаичке празнине, којима није придавао важности. Иначе, Никола је знао да прионе на учење кад дође до „густога“, кад је требало сврцити разред или положити какав важан испит. Професоре је изврсно карикирао, и то у неколико овлашних потеза, интонација; у све је уносио страст, дух, свему је давао свој печат.

\*

Лопичић је, као готово и сви други, у почетку писао стихове. „Рачваста као мисао на сваке стране“, почињала је његова пјесма „Букве“ коју је казивао наизуст са посебним жаром. Али, срећом, није дуго истрајао на стиховима. Почео је да пише приче и да их објављује у загребачком часопису за средњошколце „Младост“, који је тада, са пуно разумијевања за младе почет-

нике, уређивао познати хрватски критичар Антун Барац. Он је доста и допринио да се Лопичић развије као приповједач. Не само да је објављивао његове приче и писао му писма, него је неке од њих и награђивао на конкурсима „Младости“ (Приче „Симонида“ и „Истина о Јели Јовановој“, које нијесу ушле у његове збирке).

Неки од блиских Лопичићевих другова имали су тада погрешно мишљење о њему као писцу. Мислили су да он, као варошко дијете, не познаје село и да се на основу излета и причања других не може дубље и реалније писати о сеоским мотивима. Можда су у томе играле улогу и какве потајне љубоморе — друговима са села било је криво што се неко други боље користи тим мотивима од њих, који су долазили иза плута и из чобанских пребивалишта. А догађало се управо обрнуто. Већина тих „пјесника“ писала је ствари које нијесу имале много везе са животом, поготову са сеоским животом, док се Лопичић као приповједач већ озбиљно био посветио мотивима са села.

\*

Негдје око 1929—1930. године почела се у нашој земљи појављивати „социјална литература“ преко издавачког предузећа „Нолит“ у Београду (Павле Бихаљи), које је поред библиотеке напредних свјетских писаца издавало и часопис „Нова литература“, затим преко забречке „Критике“ Стевана Галогаче и низа младих писаца у неким другим часописима (Хасан Кикић, Јован Поповић и др.), у крајњој линији преко утицаја Цанкара, Крлеже и Цесарца, који су непосредно последице првог свјетског рата, на књижевном и публицистичком плану („Пламен“, „Књижевна република“) инаугурисали лијеву литературу. (Наравно, издавање ових часописа било је везано за другу двојицу, док је Цанкар нешто раније утирао пут социјалној у Словенији). И Лопичић је прихватио те утицаје и почео да се инспирише савременом црногорском стварношћу. Требало је насликати биједу наших сиромашних села, раштрканих по брдским предјелима и перспективу бољег живота у наслону на напредне, живе снаге, које су се тек наслућивале, појављивале. Естетичка настојања тада су врло мало заокупљала Лопичића и његове другове. Гесло отуђених естета „умјетност ради умјетности“ изгледало је већ на самом почетку рада припадницима те генерације реакционарно, господско. Треба разоткрити и упознати живот народа, његову ропску везаност за економске и традиционалне факторе и настојати, путем књижевног и умјетничког дјеловања, дакле преко дате умјетничке истине која „отвара очи“, да се такав живот промијени. Управо покрет „социјалне литературе“, који је стизао к нама и са стране, у првом реду из средњоевропских земаља и Совјетског Савеза, носио је собом такве идеје. Нова умјетност, црпнући из живота, требало је да допринесе својом страшношћу и идејном усмјереношћу, да се он измијени.

Сељаци, са којима је млади писац Лопичић тада долазио у додир, приликом својих посјета селу, очекивали су стално неке промјене и упирали очи у напредне школоване људе, као да им од њихове памети и утицаја треба да дође спас.

— Ви очекујете ослобођење од нас, а ми од вас. Најбоље је да се ујединимо, — говорио би им млади интелектуалац Лопичић, коме нијесу биле непознате неке актуелне брошуре о тим питањима.

Учествоје у студентским демонстрацијама 1934. године и чак држи говор у студентском дому „Краљ Александар“ приликом провале полиције, гдје је био привремено смјештен. Упознаје се и повезује са књижевницима и умјетницима, иступа на књижевним вечерима и на радију са приповијеткама које реско приказују горку стварност црногорског села. А већ 1932. био је истакнути члан групе напредних писаца из Црне Горе и сарађује у запаженом никшићком часопису „Развршће“, који цензура забрањује послје трећег броја.

У то вријеме (мислим да је то било под јесен 1931.) Лопичић учествује у првој књижевној турнеји по Црној Гори, која је посебно значајна за све њене учеснике и која, у ширем смислу, представља један од првих датума буђења и зачињања напредне књижевности у Црној Гори. На тој турнеји су учествовали: Никола и Вук Лопичић, Милован Билас, Стефан Митровић, Буза Радовић (само у Никшићу) и писац ових редова. Оно што је читано публици на тим вечерима занимљивије је као став једне групе писаца, генерације, која се разликовала од дотадашњег уходаног, безбојног иступања младих. И ако су ти радови још били идејно непрочишћени и замагљени сентименталношћу и тражењем, дјеловали су својом искреношћу и једним ненаметљивим ставом. Било је у свему и социјалне литературе, и интимних излива, и сељачке неке романтике и, што је важно подвући, у тим текстовима је било свјежег и новог књижевног израза, детаља. Сам Лопичић читао је причу о Ники Школицори (која није касније ушла ни у једну његову збирку). Ника је ту био представљен нешто попут личности код Хасана Кикића, као неки нови радник на тешком послу, као представник радничке класе. Писац га је јако и јарко подцртао и дао му акценте и призвуче неког социјалистичког Марка Краљевића: „Иде Ника и петама цаду подиже“. Код мене су се мијешали идилични видови сељачког живота са новим наговјештајима у доживљавању природе и људи. Код Биласа, у рељефној причи „Жена“, изразита теза: „Пазите добро ви што стојите на врху друштвених степенница што се ради тамо доле“. Код Стефана Митровића опори доживљај рибара с мора, код Вука Лопичића покушај директног идејног опредмећења, рационално траженог (учествовао у Подгорици). Једино је Буза Радовић читао интимну лирику. У цјелини узев, било је доста сировости и недоречености, али оно

што смо доживјели на подгоричком вечеру, пред препуном двораном хотела „Империјала“, оставило је на све дубок утисак. Вече је отворио професор књижевности Јован Вукчевић. И он и публика дочекали су младе писце као своје, напредно оријентисане, иако ми то још, у ствари, нијесмо били. Одушевљење је било толико да смо се морали упитати да ли је оно, заиста, било нама упућено или смо ми били само повод за један спонтани политички и социјални одушак. У ствари, било је једнога и другога: наше иступање бидо је само јачи повод да присутни изразе своја пригушивана и потискивана револуционарна осјећања. Како се касније сазнало, ову манифестацију је припремила онда илегална Комунистичка партија увијек јака и масовна у овоме граду, а млади књижевници поздрављени су као њени припадници и симпатизери. У Котору, у кафани „Дојме“, вече је отворио демократски оријентисани професор и новинар Анте Словинић, представљајући нас овако публици: „Господо, вечерас нећете чути поезију лака, клака и фрака, него поезију жуљавих руку“. Један од учесника турнеје писао је касније одушевљено: „Пут кроз Црну Гору ми је вриједио више од свега што сам написао и што ћу написати. На том путу надох свој пут и своју дефинитивност“. Послије турнеје ову групу су многи сматрали напредним писцима, што је она ускоро и постала.

Ова турнеја изазвала је бројне полемике — оне се недјељма нијесу скидале са страница подгоричке „Зете“, која је у то вријеме била обасипана сличним текстовима, што је чинило да овај недјељни лист буде доста тражен и популаран (уређивао га је са групом пријатеља новинара Јозо Вукчевић, кога су за вријеме рата стријељали Талијани).

Против групе писаца који су учествовали у турнеји, води је полемику С. М. Штедимлија, црногорски књижевник и публициста, који је живио и радио у Загребу. Његове полемике биле су опширне, и врло оштре, искључиве, натопљене жучи, и увијек под једним претенциозним насловом „Штедимлија одговара свима“ (уколико овај наслов није истицала сама Редакција). Против њега, у име групе писаца, највише је полемисао Милован Билас, а понекад ја и још неки другови. Против Штедимлије полемисао је још и Милан Бандовић, који није имао везе са поменутом групом.

Ко је био С. М. Штедимлија и што је тада замјерао младим писцима?

У првом броју „Гласника“ Одјељења умјетности Друштва за науку и умјетност Црне Горе за 1976. г. у свом раду „Напредни књижевни часописи између два рата“ на стр. 185, покушао сам да дам сажету карактеристику овога својеврсног књижевника и публицисте, прво љевичарски, а потом сепаратистички, проуштакши оријентисаног. Он је у својим полемикама замјерао младим писцима што су на турнеји иступали „лод окри-

љем“ неких интелектуалаца „уједињаша“, „бјелашки“ настројених и повезаних са српском интелигенцијом, без обзира на њихова демократска или чак и левичарска опредјељења. За Штедимлију је била издаја борбе за црногорску националност сарадња са представницима радничке класе ако су они српске, боље рећи србијанске припадности. Водио је рутинирану и смишљену полемику да младе писце прикаже као пулене Стојана Церовића, др Блажа Раичевића и др. Интересантно је навести да су један и други (први демократа-земљорадник, а други комуниста) учествовали у народноослободилачкој борби (Церовић је и погинуо на Сутјесци), док је Сава Штедимлија сарађивао са усташама прије и за вријеме рата и писао књиге, чак и на немачком језику, у иамјери да разобличи и жигоше партизане.

Штедимлија је у својим полемикама отворено раскринкавао револуционарне побуде и иступе мадих напредних писаца, што је онда сматрано као провокација, корисна за полицију, која је већ са повећаним интересом пратила њихов рад и кретање. С обзиром да је овакво писање, поред разбијачког, имало и такав карактер, група писаца је одлучила да обустави даљу расправу са њим.

У никшићком часопису „Развршје“ бр. 3 за 1932, који је уредио Борђе Лопичић, објављено је заједничко саопштење, из курзива, на другој страни корица:

#### „САМО ЗА ГОСП. ШТЕДИМЛИЈУ

Сарадници „Развршја“: Вуковић Радован, Билас Милован, Боновић Јанко, Лопичићи Вук, Борђе и Никола и Митровић Стефан прекидају сваку везу са госп. С. М. Штедимлијом и престају водити с њим сваку полемику, док се не покаже поштеним радом ко је у праву и ко је имао чисте руке и добре намјере.“

\*

Овај период оставио је трага и на Лопичићевом књижевном раду, нарочито на његову оријентацију. Треба само прочитати његову, иначе по детаљима живо написану приповијетку „Јошана“, у којој је ова сеоска надничарка порасла до социјалног симбола, нешто по угледу на Горкијеву Ниловну из романа „Мати“. Иде Јошана и предводи сеоске надничаре против газда. Само јој још недостаје црвена застава у рукама, да би бунт имао пролетерски карактер (наравно, у ондашњим неразвијеним приликама у Црној Гори тако нешто било је мало реално). Онолику тенденциозност Лопичић није испољио ни у једној причи касније, у вријеме свога зрелог стварања.

Послије овог периода настало је код Лопичића извјесно смиривање, изолованост. Као књижевник он није престајао да опсервира и биљежи своје мотиве из социјалног угла, али као човјек умногом се повукао и одвојио од оног свакодневног ре-

волуционарног покрета који је тражио од сваког појединца личне жртве и одрицања. Трудио се да би на вријеме завршио студије и помогао се каквог хљеба, да помогне себи и својима. Знао је, у то вријеме, да се данима затвори у соби, да учи до изнемоглости. Исто тако, знао је да буде вриједан и у писању, кад није могао да одоли тој страсти и да је одложи за други пут.

— Као за инат — говорио је Никола — када сам био пред дипломским у Београду и кад главу нијесам дизао од силног „бубања“, навирали су ми мотиви, типови, сижеа. Све је у мени врштало да се оставим студентских скрипта и да сједнем да пишем . . .

Тако је на вријеме дипломирао књижевност на Филозофском факултету у Београду и као млади суплент успио да добије службу, прво у Подгорици и Бијелини, а затим у Сплиту. Послије своје цетињске сиротиње и београдских самачких стана, први пут је дошао до извјесног пристојнијег живота и услова за књижевни рад. Уклапао се у нову средину како је знао и могао, али као што ће се касније видјети, није се с њом сродио. Његова друштвена и књижевна интересовања била су иста као раније, само више није био млад, разбарушен студент, спреман да демонстрира и да држи говоре. Повукао се из страха да не изгуби службу, од које је зависио његов и, дијелом, живот његове мајке.

У то вријеме написао је или дефинитивно дорадио и приредио за штампу највећи број својих приповиједака, оно што данас имамо од њега.

Године 1939. Савременик Српске књижевне задруге издао му је прву збирку приповједака „Сељаци“, која није остала незапажена. Поред осталих, збирку су приказивали и неки напредни часописи, као, на примјер, „Наша стварност“, истичући да Лопичић даје убједљиву слику црногорског села, посебно у антологијској причи „Имање“, но са општом примједбом у закључку, да је писац те сељаке, о којима пише, изневјерио, да је затајио ствар њиховог ослобођења итд. Алузије су биле јако наглашене од стране писца приказа који се потписивао са М. Б. Критика је оштро погодила Лопичића као напредног писца. Сама чињеница што му се признавало својство убједљивог сликара и интерпретатора на линији новореалистичког сагледавања стварности, што је доприносило умјетничким средствима да се живот и егзистенција његових сељака мијења, није било довољно. Било је то бескомпромисно вријеме: или се предати покрету и као човјек и као писац или бити својом безбојношћу изван догађаја.

По свој прилици, Лопичић никад није био партијски организован, али је слушао глас Партије и слиједио га кад год је могао. То је, углавном, став наше народне интелигенције у ширем смислу. Но, од Лопичића се очекивало више стога што се

он у самом почетку, као омладинац и књижевник, одлучно определијелио за напредни покрет. Послије подгоричког књижевног митинга, да га тако назовем, сарадње у „Развршћу“ и „Стожеру“ и онаквих иступања у демонстрацијама у Београду, сматрало се да је сасвим определијелен за револуционарни покрет, вјероватно и да је један од идеолога и вођа у свом кругу, што он још није био.

По доласку италијанских окупатора 1941. у Црну Гору, Лопичићу је, можда, могло бити, као углавном незамјереном просвјетном и књижевном раднику (није био дуго времена ни присутан у свом мјесту) да нађе привремену завјетрину. Ниједног тренутка није дошао у такво искушење. Прво је побјегао са усташке територије из Сплита, гдје су га, вјероватно, његови пријатељи по жени могли заштитити, а затим је дошао на Цетиње, гдје је био због свог става убрзо затворен и интерниран у Албанију и Италију. У одсудним тренуцима пошао је са својим народом у патњу и крв, ако не као његов првоборац и идеолог, а оно, свакако, као један од патриота, патника и сљедбеника народноослободилачке борбе. Провео је вријеме по концентрационим логорима у Каваји, Класу и Колфјориту ди Фолињу у Италији.

Послије слома Италије од 8. септембра 1943., једно вече бануше Нијемци у жутиим афричким униформама, да преузму логор од Италијана. Настаде паника послије оног првог одушевљења у коме је изгледало да је, најзад, куцнуо час ослобођења за измучене интернирце. Те ноћи, логораша просјекоше жицу и знатан број побјеже из Колфјорита, под пакленим плотунима стражара, за које се није знало да ли пуцају у ваздух, да би се оправдали пред својим дојучерашњим савезницима, или ће понекога и „оладити“ баш због тога. Међу побјеглима био сам ја и браћа Лопичићи, Никола и његов брат.

Те ноћи сам посљедњи пут видио Николу Лопичића, који је са својом групом интернираца пошао на сјевер, уз Апенине, да би се дочепали Удина и словеначке слободне територије. Међутим, на путу су промијенили одлуку. По казивању бјегунаца, браћа Лопичићи су се повезали са Црвеним крстом и преко њега успјели, сасвим легално, да возом допунују у Зареб. То је могло бити негдје при крају рата, када су тамо још владале усташе. С обзиром да је Никола идентификован као књижевник, да је на позив усташког листа „Хрватски народ“ избјегао да у њему сарађује и да није било никога ко би га могао заштитити, ухапшен је и поведен са својим братом у логор Јасеновац. Поткрај самог рата, пред надирањем партизанских чета, пребачени су у Лепоглаву, гдје су побијени у масовном покољу — а главе им одсјечене и бачене у бунар.<sup>2</sup>

<sup>2</sup> По казивању професора Ива Филиповића из Запреба и Мире Боглић, ћерке пјесника А. Р. Боглића, такође из Запреба, који пишу о својим су-

\*

Никола Лопичић није писац који је био склон конструисању, још мање експериментисању. Није тражио по сваку цијену нове изражајне могућности које би биле самима себи циљ, сем уколико би биле потребне да изразе садржај и мисао једне књижевне концепције. Изражајно-формална страна код њега је била довољно савремена и сликовита. Писао је најчешће на основу искуства, доживљаја, дубоко осјећајући свој крај и његове људе. Ако и није увијек писао оно што је видио, него што су му његови сељаци причали, оно је постајало дио његовог доживљаја, имагинације, његова унутрашња потреба. У ствари, он је као писац прераспоредио сакупљени материјал, шкољујући се на примјерима француске и, унеколико, руске приповијетке. Зато његова казивања дјелују као истинити догађаји, које је сâм живот компоновао, а које његови сељаци причају уз ватру за дугих зимских ноћи, чије сурове штимунге у планинама често оживљава:

„Из планине на пусту цетињску улицу сишао вук, окренуо се према кућама и завија, завија. Како друкчије и рећи за страшну мећаву, која звижди и носи, затварајући чељад у куће и не дајући никоме да изиђе преко прага“. („*На камену*“, приповијетке, „*Поп-Лукина глава*“, стр. 377).

Није се бавио историјским сижеима, што би по традицији и у једној ондашњој Црној Гори било разумљиво. Интересовао га је савремени живот, свакодневица и патња народа, оно што се снагом слике и ријечи пробило до његовог осјећања и свијести. Можда је изузетак, када је у горе цитираној причи оживио сјећање конакција на јуначку смрт попа Луке Јововића, онако како је народ доживио и препричавао, на сјећама, од уста до уста, што дјелује као нека народна пјесма без гусала.

У Лопичићевим приповијеткама садржани су, углавном, они најважнији проблеми из живота предратне Црне Горе — мотиви глади, љубави, печалбе, неправде, борбе са суровим људским и природним елементима. Из тога виђења грана се све друго. Лопичићев завичај је тада пролазио кроз многа искушења, откинувши се од своје вјековне племенске државе у нади да ће шира заједница донијети ријешења многих његових невоља. Разочарања која су убрзо наступила ударила су печат том животу и послужила као мотив новим, младим писцима, који су се појављивали у оквиру прогресивних тежњи своје и других југо-

сретима са Лопичићем у Бијељини прије рата и у Загребу поткрај рата, браћа Лопичићи су покушали да се из Запреба пребаце на слободну територију, али у томе нијесу успјели. Усташко редарство је било брже. Они су из Јасеновца пребачени у Лепоглаву и почетком маја 1945. године, приликом ликвидације логора убијени од стране усташа бобановаца.

(Свједочанство Ива Филиповића и Мире Боглић на крају књиге приповједака „*Глад и камен*“, редакција Божа Милачића, издање Графичког завода, библиотека „*Луца*“, Титоград 1965. — стр. 582. и 585—6.).

словенских средина. Умјетничка документарност Лопичићевих приповједака говорила је да се сељачки живот исцрпљује у борби за биолошку егзистенцију. Таква Црна Гора је нашаа у Лопичићу, у највећем броју мотива, свога аутентичног тумача — као да је себи поставио циљ да илуструје њене оскудице и безизлазе. У ствари, дешавало се обрнуто, пишчева љубав и дубока доживљеност родног краја постали су умјетничка документација многих народних проблема у пресеку. И баш зато што је дао те слике живота око себе спонтано, као истргнуте из стварности, оне посједују снагу увјерљивости и доприносе sazријевању свијести да тај живот треба да се мијења. Ако Лопичић није имао у Црној Гори претходника — приповједача који реалистички обрађује савремену тематику, нашао их је код других југословенских народа, које је језички феномен српско-хрватског, односно хрватско-српског језика учинио повезаним, цјелисходним.

Послије Матавуља и Андрића као да је Лопичићу био отворен пут да опише слике и прлике у једном црногорском манастиру (свеједно, да ли је то Острошки, Цетињски или неки други), и то са трагичне и комичне стране, нарочито с нагласком на ову прву. Писац приказује сеоску сиротињу како је приморана да ускаче у манастирски забран, да убере опревно дрво које је у суровој планинској зими равно хљебу. У борби за опстанак једна жена губи живот, а то је дјело манастирског чувара, Машанов злочин, како се, иначе, зове ова приповијетка. Лик Машана подсећа мало на Андрићева фра Марка Крнету по оној сировости и преданости у служењу богу и манастиру на свој једноставни сељачки начин. И атмосфера у манастиру није лишена хумора Матавуљевог из „Бакоње фра Брне“, наравно на црногорски начин. Само у ранија виђења манастирских мотива својих претходника, Лопичић је уткао социјалну компоненту која приповијетци даје нову тежину.

Готово у свим најбољим Лопичићевим приповијеткама мотиви су вјечита немаштина, борба за елементарну егзистенцију или сукоби епоха, обичаја, схватања, око којих се, као око неке осе, слажу догађаји и ситуације. Често, наизглед споредне ситуације, освијетљавају главни мотив, као у причи „Колијевка“, у којој се рођење дјетета, макар и мушког у Црној Гори, приказује као један терет, једна уста више која треба хранити, а откуд, како?

„Кад усјев у камењару дочека прво окопавање, сељаку Јовану роди се пето дијете. Вијест му донијеше његова дјеца, која, по наговору старијих отрчаше на долину и прекинуше оцу посао. Бацајући мотику, Јован се усправи у бразди кржљавог кукуруза и предаде потпуно миловању дјете, која му се објесише о врат и попеше на рамена. С тако драгим

теретом заобиће бразду и омахну раменима, да дјеца у весељу попадале у траву.

— Вала, кад ви је тако мио брат, трчите сад сви да јашете магарца, — пусти он дјецу испред себе, прескачући преко ограде на пут.“

(„На камену“, „Колијевка“, стр. 242.)

„Имање“ је ремек-дјело овога писца и једно од најбољих дјела новореалистичке социјалне литературе код нас, што је често истицано од ондашње и данашње књижевне критике. Имања и људи једни друге исцрпљују, убијају, зато су повезана у једну нераскидиву, противурјечну цјелину. По цијену великог труда људи га обрађују да би живјели, да би из земље извадили плодове за своју egzистенцију, а томе се супротстављају многе препреке: болести, порези, обичаји. Човјек је сапет том имовином, имањем, у Лопичићевој причи до драматичног усијања, и то је у њој оживотворено на ријетко убједљив и пластичан начин. Социјална структура црногорског села, нацртана у опсежној приповједи „Невјеста“ као у неком малом роману, условљава трагедије које је писац дубоко људски образложио и мотивисао. Не страдају тамо људи због неких комплекса или сложених душевних стања него због људске неједнакости или због несрећне љубави којој се испријечио гладни крш. У „Лозама“ долази до физичког обрачуна због у невољи отуђеног винограда који је био извор зноја, али и egzистенције. У другом, богатим срединама то би било рјешавано судом, а овдје људским срцем и мушком снагом. За мало хумуса у кршу упрегле се и укрстиле људске судбине. Чак се не може заобићи ни прича „Гуслар“ која као на длану приказује два доба. Убоги горштак у граду не може више ништа да заради својим гуслама, које носи собом под пазухо од кафане до кафане. Душа гусала је остала у прошлости коју потомци неће или не могу да разумију. Прича је кратка, језгровита и остварена са најнужнијом економијом ријечи.

Мислим да је још потребно указати и на најдужу приповијетку „Сердар“ (величине око четири табака) која у себи има нешто од рељефности фреске, а којој до сада књижевна критика није посветила потребну пажњу. Сердар Јоко је из једног комада издјељан, у раму старог и савременог Цетиња иза првог свјетског рата, као да га је својом прецизном и надахнутом руком издубио у дрвету Ристо Стијовић. Поред присности и тоpline за овај лик, писац га је још до у танчине простудирао, тако да он живи на свакој страници ове опсежне приповијетке, која је већ наговјештавала прозног писца од дужег даха. По овој приповиједи написао је и позоришни комад који још није ни извођен. Толико га је заокупљала драматика овога мотива — историјске прекретнице прелаза из старог, патријархалног до-

ба у ново доба „ускогаћа“ и прве демократске, грађанске оријентације.

Сердар је инакарнација старог, дестерачког времена у своме облачењу, понашању, схватањима, у ономе како сједи у столвачу као свинга, како се односи према пријатељима и према својима у кући. Писац је од наизглед ситних детаља створио ову фигуру, која је трагична и комична у исти мах. Оквир радње је Цетиње са Ловћеном позади као националним симболом, са Бадњим вечером 1918. када су отпочеле братоубилачке борбе између „зеленаша“ и „бјелаша“, присталица старог господара и касније федеративног облика владавине и присталица безусловног уједињења у ширу заједницу. Цетиње са брдима око њега, пориште је борби, као на неком барелефу. Сердар све то посматра из своје куће, као из неког високог партера, жалећи што је остарио да и сам узме учешћа, под крсташем барјаком, за слободу и част Црне Горе. У тој борби „његови“ бивају потиснути, јер је на страни оних других власт, војска, поредак нове, већ успостављене државе. Малодушни се продају за обећања, за службенички положај, за шаку мрва из „државног вагана“. Оде Црна Гора, оде њено чојство и јунаштво, погази се њена слобода која је пет вјекова стварана и крвљу брањена. Сердар тужно медитира над развалинама племенског живота који се био згуснуо у централизовану државу, над старинским моралом, над сломом свију својих снова и идеала. Па и у сопственој кући постаје сметња, анахронизам. Једина кћерка хоће да се удаје за нишковогину, за сина занатлије, писарчића некога, одбацујући кућића и оцаковића кога не љуби њено срце. Сердарева ријеч више се не слуша, постаје запрека. Мајка и кћерка се довијају како да приволе сердара на ново пријатељство. Сцена раскола у породици, рефлектоване стањем друштвеног тренутка да „сердар Јоко на свим странама губи“, дате су психолошки потезима мајстора каквог црногорска књижевност није забиљежила, за дуго вријеме свога прозног битисања, све до наших дана:

„Наједанпут врата се отворише. Уђе и до зида стаде дјевојка. Никада се сердару не учини љепшом и озбиљнијом. Он се загледа у њу као да је први пут види.

— Ја знам о чему се причало... А могу ли се о томе ја што питати? — запита дјевојка.

— Не! — одврати сердар.

— Може, може, — упале мајка. — Ти знаш ко те проси. Реци: би ли га узела.

Она погледа на оца.

— Збори мала, — рече он.

— Бих! — одврати она сасвим мирно.

Сердар скочи. Али зачућен да то уопште може рећи његово дијете, он се укочи као дрво, не могући да учини ниједан покрет. Дјевојка је гледала на њега сасвим мирно, великим округлим очима.

— Пошла би за њиховину? — запита отац. Она је ћутала.

— Збори, змијо! — викну он.

— Узела бих га, — рече она опет мирно.

Сердар скочи до зида и ухвати штап. Али, кад јој се приближи и примијети да дјевојка ни трепнула није, да стоји мирно као слика и чека удар, он се одби. Наново, у један мах, не могући све то појмити, он подиже руку и уздрхта у читавом тијелу. Учини му се да се сав охлади, као да преко њега лијева поток. Штап му испаде из руке. Широко отвори очи, загледа и као дух приђе вратима. Гледао је укочено. Рашири руке, запријечи излаз и викну гласно: — Не!...

А онда осјети да га гуши у прлу. Осјећајући се ту понижен и увријеђен, би му јасно да је он изгубио на свим странама и да више нигдје ништа не може. Ноге му поклекнуше и, као посјечен, он се квали до врата. Глава му клону. Скочише да га дижу.

— Јошо, Јошо! — звала је жена. — Што ти је, за име бога?

Али он уопште није ни покушао да се дигне. Стајао је ту, при вратима, пријечећи излаз. Био је као стари посјечени храст, оборен у потоку да устави ток. Погнуте главе, дрхтавих руку, осјећао је сердар да је немоћан и да, упркос свију његових опирања, дивља и помамна вода ври и пљушти преко њега.“

(„На камену“, издање „Народне књиге“,  
Цетиње 1953, „Сердар“, стр. 194)

Мислило се једно вријеме да приповијетке чине сав опус овог писца. Међутим, пронађен је нови Лопичићев рукопис — роман писан у талијанским концентрационим логорима. Могло би се претпоставити да је мотив за роман узет из логорског живота, који је писац тада интензивно проживљавао, да је нађен материјал о богатој галерији логорских типова. Али тада то још није био предмет Лопичићевих књижевних интересовања — потискивали су га други, интимног карактера. Као да је очекивао да се тај пријесни логорски материјал у њему слепне, журио се да напише аутобиографски роман из сплитског живота уочи рата, гдје је боравио тридесетих година као суплент гимназије. За собом је тада имао цетињске године свога дјечаштва и прве младости, Црну Гору као завичајну преокупацију, политички немирне године на београдском универзитету, објављене своје прве радове и озбиљне успјехе (приповијетке у „Политици“, „Српском књижевном гласнику“, „Развршју“, „Младости“ и другим часописима). Силно му се наметао тај његов дотадашњи сплитски живот, гдје се био оженио и оставио своју младу жену, гдје је намјеравао да се остани и заснује породицу. Изгубљена слобода и ратна неизвјесност могла је донекле да уљепша предратне сплитске дане, који су му сада, такођећи, под перо долазили. У хладним логорским жицама писао је роман о љубави, о љепотама приморја, о грађанским виђењима и наказности-

ма, као да није био у логору у коме је судбина његова и његових земљака била неизвјесна.<sup>3</sup> Можда је, под утицајем вијести о трагичним, братоубилачким догађајима у домовини прве године рата, Лопичић у роману трагао за коријенима тих збивања. Капитулација Југославије и све оно што је са њом дошло, дубоко је коснула Лопичића, из основа промијенила његов живот и запечатила његову судбину као човјека и као писца.

За релативно кратко вријеме млади суплент био је упознао сплитску средину која га је импресионирао, не само својим приморским пејсажом, доживљеним као конфор у природи, него и културом, мекоћом икавског говора, али и догађајима и наравима који нијесу увијек били са њима усаглашени. За писање романа одлучио се да би могао сликати сложеност и слојевитост градског живота, а за личности је измислио имена, да не би имао непријатности због препознавања познаника, најчешће својих колега на истом послу. Главни јунак је Илија Николић, суплент гимназије, дошљак из Црне Горе — дакле, сам аутор; ту је и његова дјевојка, млада сплићанка Весна, дијете из грађанске, профранковачки настројене породице. Сплит је приказан као позорница интимних и друштвених збивања — приморска атмосфера, плаже на Бачвицама, проушашки интелектуалци из грађанских редова са католичким попом на челу, хрватске националистичке манифестације уочи споразума Цвјетковић—Мачек; ту је и раднички, борбени Сплит као њихов антипод. Пред данашњим читаоцем овог дјела откривају се она специфична превирања на тлу Хрватске, када су усташки и проушашки елементи почели да дижу главу, задојени фашистичком идеологијом по узору на нацистичку Њемачку и Мусолинијеву Италију. Лопичић реско црта сплитски угао тога стања. То је вријеме непосредно пред други свјетски рат, када се у земљи, преко Удружене опозиције на челу са Мачеком, припремала организација државе на нешто другачијим основама. Шовинистичке страсти распаљује и српска и хрватска буржоазија уз подршку међународног фашизма, који већ пружа своју руку на Југославију. У Лопичићевом роману гимназијски катихета дон Стипе, франковачки усмјерени великохрват и Омчикус, као велико-српски монархиста, укрштају своје муње, изрониле из неспоразума, мржње и затрованости сваке врсте. Клер обилно залива по сјеме раздора и тражи распарчавање земље.

<sup>3</sup> Ја сам у то вријеме био са Лопичићем у истом логору Колфјорито ди Фолињо на Апенинима. Понекад ми је причао о свом роману, конципирајући неке његове одломке. Говорио је да то мора написати, јер та његова сплитска епизода стоји у њему као живо угљевље. Као да га сада видим: сједи на рестели, на двоспратном прагу за спавање, опрнут ћебетом, у хаосној и бучној бараци, и посукан за својим мислима, пише сваког дана у јутарњим часовима. Дању пише, а увече држи предавања у бараци са још неколико другова, преко којих се, по већ устаљеној пракси, одржавао дух логора.

У тим односима и у таквој атмосфери, писац приказује љубав Весне и Илије, често снагом аутентичног доживљаја. Веснина мајка Злата са својим пријатељима и једномишљеницима из грађанских обитељи сматра правом несрећом да њихова кћерка, „цвит њихове вире“, пође за једнога Влаха из краја у којем владају примитивни и за њих неприхватљиви обичаји. Још више, да се везују за онај исти или слични менталитет који угњетава хрватски народ. Узалуд Илија Николић показује толеранцију према својим новим пријатељима, они све чине да одврате Весну од таквог њеног непромишљеног корака. У разговору са њеним братом Вјекославом, кад овај, у родитељском дому, заподијева политичку расправу, Илија му објашњава да ни он неће такву државу у којој нема равноправности и социјалне правде, али да он не тражи ријешења у рушењу заједнице, још мање у сепаратизму.

„— Па ја, ипак, не налазим неких тако далеких разлика које би ме чиниле странцем овдје, као да сам у некој другој држави, изван наших граница, иако разумијем и схваћам да су Хрвати посебан индивидуалитет, — био је Илија помирљив у разговору.

— Што се нас тиче то Ваше схватање, кад ви сви уопће не водите рачуна о том посебном хрватском индивидуалитету. Ко од вас ишта ради и залаже се за та наша права? — говорио је Вјекослав и даље оштро.

— Признаћете, ипак, да то није у мојој власти да рјешавам, — насмијао се Илија. — Ни ми Црногорци нијесмо задовољни у оваквој држави!“

(„Не дирај палму“, стр. 101—2)

Илија је даље истицао да у борби против туђинских завојевача, били то Турци, Њемци, Талијани или Бонапарта, Јужни Словени и сви други који живе с њима на овом тлу, потребни су једни другима. Само треба заснивати заједништво на другим, прогресивним основама, на промјени система у коме неће бити вјера и мистика главна идеологија, него слобода, равноправност, толеранција, наука. Илија Николић мисли да се најприје треба изборити за споразум између Срба и Хрвата, и свих других, у интересу шире заједнице и заједничке борбе за нова, дубља рјешења. Зашто да они њега, Илију, сматрају натуреним улезом, чак туђинцем који је дјевојци завртио памет, и изједначавају га са онима који проводе хегемонију?

Сукоби и сцене су неминовни, роман обилује занимљивим збивањима и опсервацијама, праћеним на неколико основних контраста.

У овом дјелу видимо једнога новог Лопичића као писца. Разлика је уочљива и по мотивима и по креативним захватима. Истакнути сеоски приповједач огледа се као градски романисијер. Док је у приповијеткама остао више непосредан, сочан, са

изразитим осјећањем за људе и пејзаже родног краја, у роману је зрио, рационалан, са изоштреним даром посматрања и смислом за композицију. С обзиром да је и у ово дјело унрио свој немали сензибилитет, који је испољио у приповијеткама, може се рећи да је написао роман поезије и савремених проблема. Неки описи мора и тихих, свијетлих приморских окрајака и штимунга, подсјећају на пишчеву снагу у обликовању планинских предјела, иако немају увијек онолику повезаност са радњом као у приповијеткама.

На широком плану романа причање тече мирно, као да пицу није ово први подухват ове врсте — роман, који допуњује његову књижевну физиономију новим, значајним цртама. Заправо, он пише роман-хронику, готово по редоследу догађаја, како су се низали у оном изванредно судбоносном периоду његовог живота. Предратни Сплит — у коме су класна поларизација и национална мозаичност и опредијељеност знатније изражени него у дотадашњем пишчевом књижевном свијету, друштвено активном, али простијих облика — пружао је могућност за изукрштанији и динамичнији социјални рељеф. Неке углове тога рељефа запажао је готово опипљиво, дочаравајући их преко контраста — националистичке искључивости одређених грађанских слојева и радничког, борбеног Сплита са напредним схватањима и дјеловањем. Утицаји социјалне литературе овдје су нешто примјетнији него у приповијеткама. Та социјална нота дала је роману нову димензију. Сцене са кућном помоћницом младих супружника (Весне и Илије) то најбоље потврђују. У малом, најмљеном стану Весна, по угледу на своју мајку и њене пријатељице из грађанских обитељи, инсталира звонце за кућну помоћницу, да је може зовнути на притисак дугмета! Због тога између супружника долази до првих сукоба. Патријархална схватања сељачке средине и представе о природном праву у свијести главног јунака, потхрањени напредном идеологијом, преплићу се и супротстављају декадентним и извитопереним грађанским схватањима. У Илијиној Црној Гори таква подвајања у кући не могу се прихватити. Још је Његош у „Горском вијенцу“ приказао покондиреност талијанског друштва у Млеткама кроз уста војводе Драшка, које је понекад било узором и на нашој страни Јадрана. Сцене око кућне помоћнице убједљиво дјелују самом радњом, а не причом о радњи, као што то сугеришу неки савремени књижевни проседеи. Садржина и смисао сукоба сливају се у јединство, као што то код правих писаца најчешће и бива — без неувјерљиве наглашености и хотимичног црно-бијелог третмана.

Лопичић у овом роману слиједи два упоредна тока. Први — радња са драматичним чвориштем и одсликавањем идеја, карактера и ситуације; други — загледање у душе јунака и оцртавање њихових стања, порива, дослућивања. Лопичић комбинује

ова два тока, али повремено превагну елементи радње, дешавања, атмосфере. Ликови романа „Не дирај палму“ као да су пренесени из живота, и у томе је аутор досљедан реалиста. Дон Стипе је, на примјер, носилац реакције и свих негативних побуда и покрета у роману, али писац то о њему никад не каже, нити даје опаске да је добар или рђав; он само биљежи, и црта, оно што дон Стипе ради или мисли, да би се из тих његових поступака и дијалога изградио лик католичког fratра као предводитеља многих акција, заснованих на проушташким одређењима. Преко Веснине мајке Злате и њених пријатељица оживљена је породична атмосфера у грађанским кућама уочи другог свјетског рата.

Треба још указати на карактеристичности мотива и ситуација у овом дјелу, што је раније уочено и у његовим приповијеткама. Приказана су најчешће драматична стања, стварана на супротностима. Долазе до изражаја основне покретачке снаге једног раздобља, догађаја или личности. То се намеће преко слика и живог ткања ситуација, тако да читалац и не осјети кад дође под утицај писца. Зато се чини да се Лопичићев текстиви могу без много труда драматизовати. Та особина, и у овом дјелу, није прешла у интелектуалну димензију, надојена је стварношћу и остала отворена, тим више што јој погодује природан, једар стил, испреплијетан мекоћом и особеностима ијекавског и икавског говора, који представља свјежу приточицу у српско-хрватски језички књижевни ток.

О роману „Не дирај палму“, објављеном прије неку годину у издању „Обода“, готово да се код нас није писало. Критика је прећутала једно ново дјело погинулог писца. Нарочито књижевна критика у Црној Гори, која се бавила Лопичићем, роман је испустила из вида, као да се бојала да он може да нашкоди ауторовом добром гласу као приповједача. Да је све и тако, а није, требало је показати више истраживачког интересовања за њега, макар се ово дјело и строго вредновало. Поготову када је био у питању рукопис, пронађен и објављен послвије толико година.<sup>4</sup>

<sup>4</sup> Судбина овог рукописа била је повезана са судбином писца. Лопичић га је писао у Колфјориту ди Фолињу (можда и у логорима у Албанији), и оне драматичне ноћи када је побјегао из логора, понио га је собом. Тако је стигао у Запреб, надајући се да ће се рат брзо завршити. Рукопис је оставио код свог пријатеља, запречког пјесника А. Р. Боглића, који је такође био на индексу код усташа. Рукопис је дуго остао код породице Боглић која га је чувала, очекујући да се неко компетентан јави да га преузме за архив и за објављивање. То се догодило више година касније, када је, прво, Народна библиотека БиХ из Сарајева затражила Лопичићев рукопис за изложбу дјела књижевника палих у народноослободилачкој борби. Пола овог рукописа доспјело је на ту изложбу, а друга половина је и даље остала у Запребу код Боглићевих. Прије десетак година, у својству председника Друштва књижевника Црне Горе, заинтересовао сам се за овај рукопис, и послвије доста инсистирања и

Можда овај роман и није на књижевној висини Лопичићевих најбољих приповједака — одломачно, свакако, јесте — али може се са сигуношћу тврдити да он знатно употпуњује, и чини јаснијим и разноврснијим, лик овога нашег даровитог писца, који обогаћује црногорску књижевност новим дјелом, и то, за разлику од својих сеоских мотива, са урбаног подручја. То дјело је својим живим књижевним рељефом покренуло и „ухватило“, зауставило низ националних и социјалних проблема нашег заједништва, да је већ самим тим могло и морало да побуди интересовање јавности. У сваком случају, оно наводи на размишљање о трагичној судбини његовог аутора и о његовим, још живим јунацима.

---

перипетија у Сарајеву, најзад сам успио да добијем и комплетирам рукопис, који је издало 1972. године издавачко предузеће „Обод“ на Цетињу. Уз рукопис је тада уручена и пропратна биљешка ћерке А. Р. Боглића, познатог филмског критичара Мире Боглић, која гласи:

„Овај рукопис Николе Лопичића, који је концем рата убијен у усташком логору (Лепоглава?), написан у ратним годинама, започет за вријеме ауторове интернације у талијанском концентрационом логору, а завршен негде у Запребу 1944. нађен је прије два мјесеца случајно у оставштини pjesника А. Р. Боглића. Лопичић је предао свој роман написан руком у два блока Антуну Боглићу на чување прије свог неуспјелог покушаја да пређе на ослобођену територију. Након ослобођења Боглић је настојао да рукопис Н. Л. достави црногорским књижевницима, односно Лопичићевој родбини, али без успјеха. Након његове смрти, роман је, заједно са Боглићевом оставштином, затворен у један ковчег, који годинама није био прегледан. Рукопис је нађен недавно приликом претраживања Боглићеве оставштине“.

То је могло бити шездесетих година када је вршен преглед Боглићевих рукописа.

## Summary

## ON THE LIFE AND WORK OF NIKOLA LOPIČIĆ

by Janko Đonović

Nikola Lopičić, the Montenegrin story writer (born in 1909) was killed as the antifashist by ustashas at the end of the World War II. He was recognized as a writer who was mainly oriented to social themes by the Yugoslav literary circles. He depicted poverty and mediocre living of his countrymen whose patriarchal views and dignified style in the classical sense were in conflict with the new times and social injustice in the pre-war Yugoslavia. He wrote for many newspapers and magazines («Razvršje» in Nikšić, «Mladost» in Zagreb, «Serbian literary herald», «Stožer» and «Politika» in Beograd). In 1939. «The Contemporary» of the Serbian literary cooperative published his tales «Peasants» based on the introductory note by Ivo Andrić (the integral text of the introductory note is reprinted here with commentary). Lopičić's tales from his book of tales «Property», «At the ploughing», «The bride» and others were evaluated by progressive critics as the accomplishments of an antological value.

After the war, new Lopičić's manuscript was found in the legacy of the Croatian poet A. P. Bogalić. It was his novel «Don't touch the palm». The manuscript was prepared for publication by the author of this essay, and it was edited by «Obod» Publishing House at Cetinje in 1972. The novel was written in the camps of Albania and Italy and Lopičić took it when he escaped from the Italian camp Colfjorito in 1943, to Zagreb. Contrary to his tales dealing with rural topics the motives and structure of the novel are from the pre-war urban life.